

2 REPUBLIKA RZYMSKA

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Kim byli Etruskowie i jaki wpływ wywarli na kulturę Rzymian?
2. Jak wyglądała struktura społeczeństwa rzymskiego w okresie królewskim?

■ REPUBLIKA I JEJ SPOŁECZEŃSTWO

Panowanie władców etruskich w Rzymie (a wraz z nim epoka królewska) zakończyło się według tradycji w 509 r. p.n.e. w wyniku buntu arystokracji. Wywołały go brutalne rządy ostatniego króla, Tarkwiniusza Pysznego. Obalony władca zdołał uciec przed powstańcami za granicę. Wspierany przez Etrusków, podejmował nieudane próby odzyskania tronu. Po wypędzeniu króla Rzymianie nie wybrali nowego monarchy, lecz wprowadzili nową formę rządów, nazywaną **republiką** (łac. *res publica* – 'rzecz pospolita'). Prawa polityczne mieli obywatele urodzeni jako wolni (łac. *cives Romani*). Podstawowymi obowiązkami każdego z nich były służba wojskowa oraz płacenie podatków, m.in. bezpośredniego, określanego jako *tributum*.

Według greckich standardów w Rzymie panował ustrój oligarchiczny. Naczelna władza należała do urzędników, wybieranych przez patrycjusz – członków arystokratycznej warstwy społecznej. Obowiązywała zasada kolegialności sprawowania urzędów. Początkowo mogli je obejmować wyłącznie patrycjusze. Większość urzędników piastowała swoje funkcje nieodpłatnie przez rok i uważała to zajęcie za zaszczyt (łac. *honor*). Wykluczało to udział we władzy ludzi spoza elity majątkowej, których nie było stać na poświęcenie się sprawom publicznym kosztem pracy zarobkowej.

W rękach patrycjuszy znajdował się także wymiar sprawiedliwości. Zmonopolizowali oni interpretowanie prawa zwyczajowego, wynikającego z tradycji – wówczas jeszcze niespisanego. Stali się też w praktyce właścicielami podbijanych przez Rzym ziem. Ich majątki coraz bardziej przewyższały stan

WARTO WIEDZIEĆ

Patrycjusze

W starożytnym Rzymie władza polityczna wiązała się z organizowaniem różnych obrzędów religijnych. Uważano, że królowie byli niezbędni do przeprowadzenia auspicjów. W ich trakcie wróżono z lotu ptaków, aby poznać wolę najważniejszego boga Rzymian – Jowisza. Sytuacja skomplikowała się po wygnaniu ostatniego króla – Tarkwiniusza Pysznego. Prawo do auspicjów uzyskali urzędnicy. Arystokratyczne rody, których przedstawiciele zasiadali w senacie, uznały, że tylko one mogą przeprowadzać auspicje. Wyłącznie obywatele pochodzący od *patres*, czyli patrycjusze, mogli więc zgodnie z wolą bogów sprawować najwyższe funkcje w republice.

Senatorowie rzymscy zostali przedstawieni na rzeźbie zdobiącej sarkofag.

■ sarkofag marmurowy, Rzym, III w. n.e.

? Podaj współczesne znaczenie wyrażenia „pod auspicjami”.

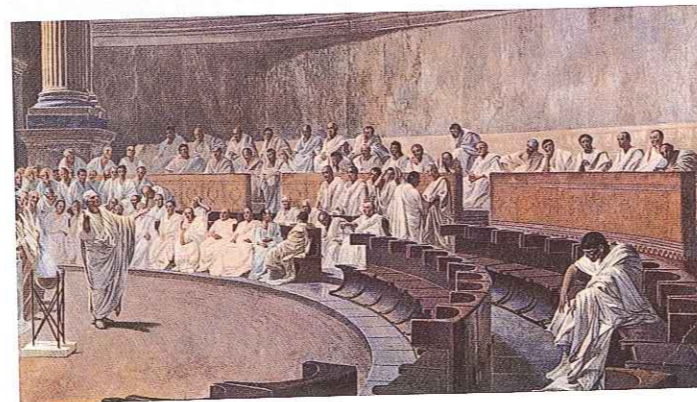
posiadania pozostałych obywateli, nazywanych plebejuszami. Wielu z nich patrycjusze uzależnili zresztą od siebie poprzez patronat. W pierwszych latach istnienia republiki plebejusze nie mieli niemal żadnych praw politycznych. Ubożsi obywatele nie mogli piastować urzędów państwowych, a część z nich popadała w niewolę za długi. W tej sytuacji konflikt między patrycjuszami a znacznie od nich liczniejszymi plebejuszami był nieunikniony.

Plebejusze tworzyli bardzo zróżnicowaną grupę. Należeli do nich nie tylko średnio zamożni i ubodzy chłopci, lecz także ludzie bogaci, mający ambicje uczestniczenia w kierowaniu państwem oraz dysponujący środkami materialnymi umożliwiającymi zorganizowanie mas do walki z patrycjuszami. Plebejusze mieli rozmaite cele – wspólne dla wszystkich lub ważne tylko dla części z nich. Ogółowi zależało przede wszystkim na bardziej sprawiedliwym podziale podbitych ziem, a także na zniesieniu monopolu patrycjuszowskich urzędników w sądownictwie. Dla plebejskiej elity ważny był ponadto dostęp do urzędów.

Najniższą pozycję w społeczeństwie rzymskim zajmowali **niewolnicy**. Oprócz dłużników należeli do nich także jeńcy wojenni. Zgodnie z zasadami prawa niewolnicy stanowili czyjąś własność – tak samo jak przedmioty lub zwierzęta. Można ich było wykorzystywać do dowolnych prac, sprzedawać, a nawet zabić. Najczęściej pracowali w rolnictwie, kopalniach, kamieniołomach oraz jako służba domowa. Część Rzymian decydowała się na wyzwolenie swoich niewolników. **Wyzwoleńcy** stawali się klientami byłych panów.

■ WŁADZE REPUBLIKI RZYMSKIEJ

Na czele państwa rzymskiego stało dwóch **konsulów**, sprawujących najwyższą władzę. To oni dowodzili armią w czasie wojny. Towarzyszyli im **liktorzy**, noszący wiązki różg z wetkniętymi w nie toporami. Symbolizowały one władzę konsulów, którzy mieli prawo karać Rzymian (w sytuacjach szczególnych – nawet śmiercią). Pierwotnie konsulów wspomagali rozsądający rozmaite spory **pretorzy**, zawiadujący finansami **kwestorzy** oraz czuwający nad porządkiem,

Obrady senatu zostały przedstawione na fresku ukazującym scenę zdemaskowania spisku Katyliny.
■ fresk, Rzym, ok. 1890 r.

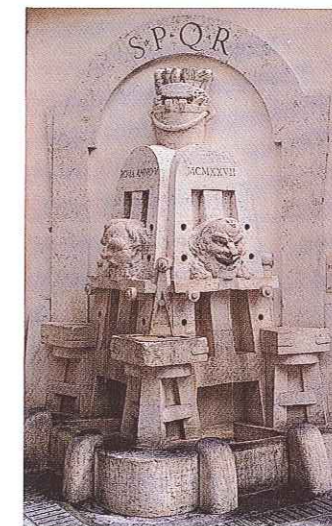
Arringatore to posąg mówcy. Podniesiona ręka wskazuje, że zamierza rozpocząć przemowę. Mówca ma na sobie togę – odświętny strój Rzymian. Na co dzień noszono znacznie bardziej praktyczne tuniki.
■ posąg z brązu, Italia, I w. p.n.e.

zaopatrzeniem miasta w zboże i urządzaniem uroczystości **edylowie**. **Cenzorzy** sporządzali listy senatorów oraz spisy obywateli, a także realizowali zadania szczególnie ważne dla państwa. Wyznaczano ich z grona najwybitniejszych obywateli, którzy pełnili wcześniej urząd konsula.

W sytuacji największego zagrożenia całą władzę przekazywano jednemu człowiekowi – **dyktatorowi**. Za ogólną zgodą sprawował on rządy do momentu zażegnania niebezpieczeństwa, jednak nie dłużej niż pół roku. Wzorem dyktatora stał się **Cyncynat**.

Skrót SPQR (łac. *Senatus Populusque Romanus* – 'senat i lud rzymski'), najpierw oddawał sens rzymskiej *res publica*, a później stał się w praktyce oficjalną nazwą Imperium Romanum. Umieszczano go na monetach, znakach legionowych i budynkach publicznych. Współcześnie stanowi on element herbu stolicy Włoch.

■ fontanna, Rzym, XX w.

TEKST ŹRÓDŁOWY

USTRÓJ REPUBLIKAŃSKI

Grecki historyk Polibiusz z Megalopolis (ok. 200–118 r. p.n.e.) przebywał kilkanaście lat w Rzymie w charakterze zakładnika. W tym czasie poznał różne aspekty funkcjonowania republiki rzymskiej. W swoich *Dziejach* opisał wzrost potęgi Rzymu w III i II w. p.n.e.

Były trzy elementy władzy państwowej [...]. Otóż konsulowie [...] decydują o wszystkich sprawach publicznych. Bo wszyscy inni urzędnicy [...] są im podwładni i słuchają ich; a do senatu oni wprowadzają poselstwa. Prócz tego oni przedkładają do obrad pilne sprawy, w ich ręku spoczywa całe wykonywanie uchwał. Także o wszystkie publiczne sprawy, które muszą być załatwione przez lud, im wypada się troszczyć i zwoływać zgromadzenia ludowe, im stawiać wnioski, im wykonywać uchwały większości [...]. Jeśli chodzi o senat, to ma on przede wszystkim władzę nad skarbem publicznym [...]. Także jeśli do kogoś poza Italią należy wysłać poselstwo – bądź w celu załatwienia sporów, bądź z upomnieniem, bądź nawet z rozkazem, bądź dla przyjęcia ludu w poddaństwo, bądź wreszcie dla wypowiedzenia wojny – tenże senat ma o to staranie. Również jak

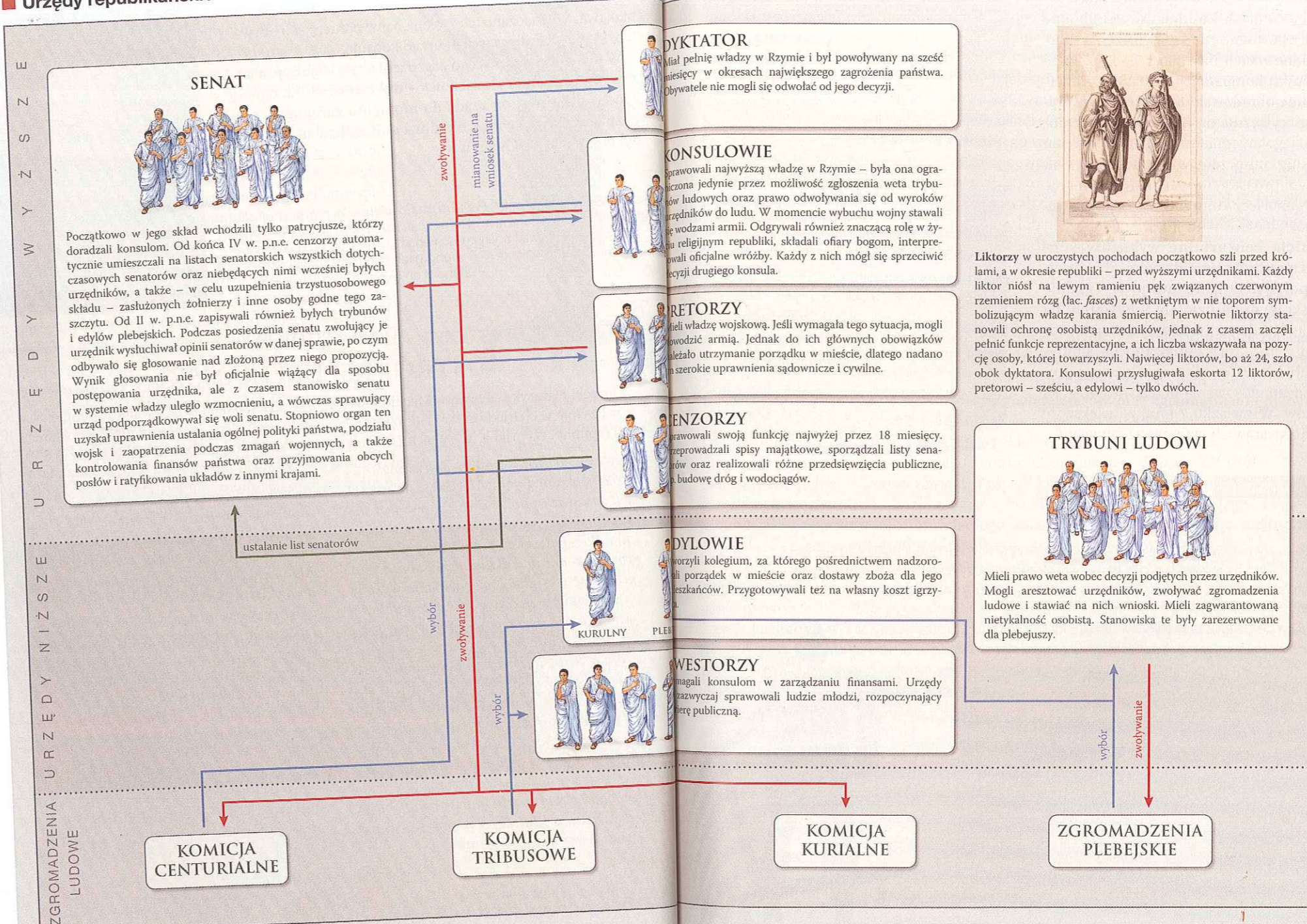
należy się w każdym wypadku wobec przybyłych do Rzymu poselstw zachować i jaką dać im odpowiedź – wszystkim tym kieruje senat. [...] Mimo to jednak pozostaje udział także dla ludu, a pozostaje mu najważniejszy. Albowiem jedynie lud w państwie rozstrzyga o nagrodzie i karze, a przecież tylko na tym opierają się władztwa i wolne państwa [...]. Lud zatem sądzi często w takich procesach, w których za przestępstwo grozi znaczna kara pieniężna, a zwłaszcza sądzi tych, którzy piastowali wysokie urzędy; wyrok śmierci zaś tylko on wydaje [...]. Dalej lud rozdaje urzędy między godnych ludzi, co jest w wolnym państwie najpiękniejszą nagrodą za cnotę. Ma on także prawo zatwierdzania ustaw; a co jest najważniejsze, postanawia o pokoju i wojnie. A gdy chodzi o zawarcie sojuszu, zakończenie wojny i układy, lud jest tym, który to wszystko ustala i ratyfikuje.

Źródło: Starożytność. Teksty źródłowe. Tematy lekcji do historii w szkole średniej, oprac. G. Chomicki, S. Sprawski, Kraków 1999, s. 223–224.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień uprawnienia instytucji politycznych funkcjonujących w republice rzymskiej.
2. Wyjaśnij, z czego wynikała szczególna pozycja senatu w republikańskim Rzymie.

Urzędy republikańskie

SENAT

Początkowo w jego skład wchodził tylko patrycjusz, którzy doradzali konsulom. Od końca IV w. p.n.e. cenzorzy automatycznie umieszczali na listach senatorskich wszystkich dotychczasowych senatorów oraz niebędących nimi wcześniej byłych urzędników, a także – w celu uzupełnienia trzysobowego składu – zasłużonych żołnierzy i inne osoby godne tego zaszczytu. Od II w. p.n.e. zapisywali również byłych trybunów i edylów plebejskich. Podczas posiedzenia senatu zwołujący je urzędnik wysłuchiwał opinii senatorów w danej sprawie, po czym odbywało się głosowanie nad złożoną przez niego propozycją. Wynik głosowania nie był oficjalnie wiążący dla sposobu postępowania urzędnika, ale z czasem stanowisko senatu w systemie władzy uległo wzmocnieniu, a wówczas sprawujący urząd podporządkowywał się woli senatu. Stopniowo organ ten uzyskał uprawnienia ustalania ogólnej polityki państwa, podziału wojsk i zaopatrzenia podczas zmagani wojennych, a także kontrolowania finansów państwa oraz przyjmowania obcych posłów i ratyfikowania układów z innymi krajami.

DYKTATOR

Miał pełnię władzy w Rzymie i był powoływany na sześć miesięcy w okresach największego zagrożenia państwa. Obywatele nie mogli się odwołać od jego decyzji.

KONSULOWIE

Sprawowali najwyższą władzę w Rzymie – była ona ograniczona jedynie przez możliwość zgłoszenia weta trybunów ludowych oraz prawo odwoływania się od wyroków urzędników do ludu. W momencie wybuchu wojny stawali się wodzami armii. Odgrywali również znaczącą rolę w życiu religijnym republiki, składali ofiary bogom, interpretowali oficjalne wróżby. Każdy z nich mógł się sprzeciwić decyzji drugiego konsula.

RETORZY

Mieli władzę wojskową. Jeśli wymagała tego sytuacja, mogli prowadzić armię. Jednak do ich głównych obowiązków należało utrzymanie porządku w mieście, dlatego nadano im szerokie uprawnienia sędownicze i cywilne.

CENZORZY

Sprawowali swoją funkcję najwyżej przez 18 miesięcy. Przeprowadzali spisy majątkowe, sporządzali listy senatorów oraz realizowali różne przedsięwzięcia publiczne, budowę dróg i wodociągów.

EDYLOWIE

Tworzyli kolegium, za którego pośrednictwem nadzorowali porządek w mieście oraz dostawy zboża dla jego mieszkańców. Przygotowywali też na własny koszt igrzyska.

KWESTORZY

Pomagali konsulom w zarządzaniu finansami. Urzędy zazwyczaj sprawowali ludzie młodzi, rozpoczynający karierę publiczną.

Liktorzy w uroczystych pochodach początkowo szli przed królami, a w okresie republiki – przed wyższymi urzędnikami. Każdy liktor niósł na lewym ramieniu pęk związanych czerwonym rzemieniem różg (łac. *fasces*) z wetkniętym w nie toporem symbolizującym władzę karną śmiercią. Pierwotnie liktorzy stanowili ochronę osobistą urzędników, jednak z czasem zaczęli pełnić funkcje reprezentacyjne, a ich liczba wskazywała na pozycję osoby, której towarzyszyli. Najwięcej liktorów, bo aż 24, szło obok dyktatora. Konsulowi przysługiwała eskorta 12 liktorów, pretorowi – sześciu, a edylowi – tylko dwóch.

TRYBUNI LUDOWI

Mieli prawo weta wobec decyzji podjętych przez urzędników. Mogli aresztować urzędników, zwoływać zgromadzenia ludowe i stawiać na nich wnioski. Mieli zagwarantowaną nietykalność osobistą. Stanowiska te były zarezerwowane dla plebejuszy.

? Jaki skutek miało funkcjonowanie wielu zgromadzeń ludowych różnego typu?

Formalnie suwerenna władza w republice rzymskiej należała do ludu, wyrażającego swoją wolę na różnych zgromadzeniach ludowych, zwanych **komicjami**. Pełniły one funkcje ustawodawcze, sędownicze i wyborcze. Żadne z nich nie miało raz na zawsze określonych kompetencji. Ponadto zgromadzenia nie obradowały regularnie – zwoływano je wyłącznie na wniosek upoważnionych do tego urzędników. Podczas posiedzeń to właśnie oni przemawiali i przedstawiali zebranym projekty uchwał, nad którymi nie debatowano, lecz które zatwierdzano lub odrzucano.

Komicja centurialne wybierały konsulów i pretorów oraz decydowały o wojnie i pokoju. Organizowano je zgodnie z wojskowym podziałem obywateli na centurie. Każda centuria dysponowała jednym głosem, który oddawano na kandydata lub uchwałę wskazanych drogą wewnętrznego głosowania przez większość jej członków. W związku z tym, że większość centurii wystawiali najbogatsi obywatele,

CIEKAWOSTKA

Jak nazywali się Rzymianie?

W miarę wzrostu liczby ludności Rzymu sposób, w jaki określano jego poszczególne mieszkańców, stawał się coraz bardziej skomplikowany. Istniała bowiem stosunkowo niewielka liczba imion używanych przez Rzymian. Aby rozróżnić coraz liczniejszych członków rzymskich rodów, ostatecznie wprowadzono więc system, zgodnie z którym każdy Rzymianin nosił imię (łac. *praenomen*), nazwisko rodowe (łac. *gentilicium*) i przydomek (łac. *cognomen*). Przydomek miał także wskazywać pochodzenie danej osoby oraz jej cechy, nie zawsze zaszczytne (np. Brutus to głupi, Crassus – gruby, a Balbin – jąkała).

WARTO WIEDZIEĆ

Cyncynat

Wzorem rzymskich cnót obywatelskich stał się żyjący w V w. p.n.e. Lucius Quintus Cincinnatus (Cyncynat). Według przekazu późniejszych pisarzy rzymskich, kiedy wysłannicy senatu przybyli do Cyncynata z wiadomością o wybraniu go na dyktatora, orał on ziemię. Posłuszny obowiązkowi obywatelskiemu oraz rozkazowi władz, natychmiast wyruszył do Rzymu. Gdy wypełnił swoje zadanie, złożył urząd i bez żadnych prywatnych korzyści wrócił do swojego gospodarstwa. Stał się wzorem dla potomnych, którzy najwyżej stawiali służbę państwu.

Cyncynat stał się uniwersalnym symbolem oddania ojczyźnie. Do dziś istnieje założone w 1783 r. przez uczestników wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych Towarzystwo Cyncynatów, którzy – tak jak on – „wszystko rzucili dla dobra ojczyzny”. Polskim cyncynatem jest Tadeusz Kościuszko, któremu wspomniane Towarzystwo przyznało Order Cyncynata. Na orderze poza symboliczną postacią Cyncynata znajdują się napisy: *Omnia reliquit servare Republicam* (z łac. 'wszystko porzucił, aby służyć republice'), *virtutis praemium* (z łac. 'nagroda za męstwo') i *esto perpetua* (z łac. 'niech trwa wiecznie').

▪ pomnik, Cincinnati, USA, XX w.

? Dlaczego postać Cyncynata zyskała tak dużą popularność w XVIII w.?

mieli oni również przewagę na komicjach. Prawa uchwały głównie **komicja tribusowe**, wyznaczające ponadto kwestorów i edylów. Pozycja majątkowa uczestników tych zgromadzeń nie była już tak istotna. Każda jednostka terytorialna, czyli *tribus*, miała jeden głos, oddawany zgodnie z wolą większości jej obywateli. Z kolei **komicja kurialne**, najstarsze spośród rzymskich zgromadzeń ludowych, odgrywały jedynie rolę formalną. Najwyższa władza polityczna oraz administracyjna w Rzymie należała do senatu. Składał się on z 300 senatorów. Byli to dawni urzędnicy, wywodzący się z najbardziej wpływowych i najzamożniejszych rodzin. Senat stał na straży porządku obowiązującego w Rzymie. Oficjalnie jedynie doradzał urzędnikom, którzy prosili o wskazówki, jak postąpić w danej sytuacji. Jednak w rzeczywistości nie wyobrażano sobie podjęcia żadnej decyzji wbrew jego woli. Z uwagi na jednoroczne kadencje niemal wszystkich urzędników to właśnie senat zapewniał ciągłość władzy w państwie. Jego obrady początkowo zwoływał konsul, pretor lub dyktator, później zaś mógł to uczynić również trybun ludowy. Ustalaniem listy senatorów zajmowali się cenzorzy. Mieli oni prawo skreślić z niej osoby, które dopuściły się nagannych czynów lub niemoralnie się prowadziły. Senat decydował o wojnie, pokoju, polityce zagranicznej oraz budżecie państwa.

WALKA O PRAWA PLEBEJUSZY

Na straży wpływów patrycjusza stał system patronatu, ale plebejusze dysponowali jeszcze silniejszym orężem – stanowili większość rzymskiej armii. Zależały od nich bezpieczeństwo Rzymu i jego dalsze sukcesy, dlatego dzięki odmowie służby wojskowej mogli wiele osiągnąć. W **494 r. p.n.e.** zamiast na wojnę udali się na wzgórze Awentyn. Powołali wówczas do istnienia urząd **trybuna ludowego**, który miał strzec ich interesów, oraz **zgrupowania plebejskie**.

Wkrótce patrycjusze zostali zmuszeni przez plebejuszy do kolejnych ustępstw. Zgodzili się na spisanie praw, jednak 10 patrycjuszowskich prawodawców zwlekało z ich ogłoszeniem. Ostatecznie w **449 r. p.n.e.** opublikowano pod przymusem **Prawo XII tablic**. Nie wprowadzało ono pełnej równości obywateli republiki, ale ustanawiało dla wszystkich takie same zasady ogólne. Był to zasadniczy postęp – wcześniej patrycjuszowscy sędziowie rozstrzygali spory według własnego uznania. Niedługo potem zniesiono również zakaz małżeństw między patrycjuszami a plebejuszami. Najdłużej trwała walka o dostęp do urzędów. Dopiero od IV w. p.n.e. plebejusze mogli piastować stanowiska konsulów. Uchwały zgromadzeń plebejskich uzyskiwały moc prawną bez konieczności zatwierdzania ich przez senat.

Na przełomie IV i III w. p.n.e. konflikt pomiędzy patrycjuszami a plebejuszami zaczął wygasnąć. Nastąpiło wówczas formalne zrównanie ich praw. Jednocześnie powstawała nowa arystokracja urzędnicza, zwana **nobilitas** (łac. *nobilis* – 'szlachetnie urodzony'). Tworzyli ją przedstawiciele dawnych rodów patrycjuszowskich, do których dołączyli członkowie najwybitniejszych rodzin plebejskich. W kolejnych stuleciach to właśnie nobilowie doprowadzili do największych sukcesów Rzymu.

Ogłoszenie Prawa XII tablic zostało przedstawione na XIX-wiecznej ilustracji.
 ▪ rycina, Niemcy, XIX w.

PRAWO XII TABLIC

Prawo XII tablic, stanowiące podstawę rzymskiego prawodawstwa, było opisywane i komentowane przez późniejszych prawników i historyków – Marka Tulliusza Cyncerona, Gajusza, Juliusza Paulusa, Aulusa Gelliusza, Tytusa Liwiusza.

Tablica VIII

2. Jeśli odciął [komuś] część ciała i nie zawrze z nim [poszkodowanym] ugody, niech będzie odwet.

3. Paulus [...]: Skarga z tytułu zniewagi albo jest ustawowa... Ustawowa z Ustawy XII Tablic: "kto zniewagę drugiemu czyni niech poniesie karę 25 [sesterców] asów". Ta ustawa była generalna. Były i specjalne jak ta: „jeśli ręką czy kijem złamał kość wolnemu, poniesie karę 300, jeśli niewolnikowi – 150 [sesterców] asów” [...]

10. Gaius [...]: Kto spalił położony obok domu budynek czy stóg zboża, nakazuje się, aby związany i wychłostany był spalony ogniem, jeśli to popełnił, wiedząc i rozumiejąc, jeśli zaś z przypadku, to jest z niedbalstwa, nakazuje się, [aby] naprawił wyrządzoną szkodę, albo jeśli był niewypłacalny, aby został lżej ukarany. [...]

12. Jeśli nocą kradł, gdy [okradany] go zabił, niech będzie [traktowany jako] zabity zgodnie z prawem. [...]

Tablica IX

[...] 2. Cicero [...]: Dwa najświetniejsze przepisy

z XII Tablic zostały przejęte, z których jeden znosi przywileje, drugi zabrania wnosić o karę śmierci obywatela [inaczej], jak tylko na najwyższym zgromadzeniu ludowym.

3. Gellius [...]: Co zaś można uznać, że zostało surowo napisane w tych ustawach XII Tablic? Jeśli nie uważasz, że surowa jest [ta] ustawa, która sędziego czy arbitra, danego zgodnie z prawem, karze karą śmierci, gdy mu uodwodniono, że wziął pieniądze za rozstrzygnięcie sprawy. [...]

Tablica XI

1. Cicero [...]: Decemwirowie, gdy ułożyli X tablic ustaw odznaczających się największą sprawiedliwością i mądrością, na rok następny powołali na swe miejsce dziesięciu innych mężów, — *ibid.* 37: którzy w dwóch dodanych tablicach niesprawiedliwych ustaw... uchwalili najbardziej nieludzką ustawę, aby nie można było zawierać małżeństw między plebejuszami i patrycjuszami. [...]

Tablica XII

[...] 5. Livius [...]: W XII Tablicach był przepis, że cokolwiek ostatnio lud postanowił, to niech będzie prawem i ważne.

Źródło: *Ustawa XII Tablic*, tłum. M. i J. Zabłoccy, Warszawa 2000, s. 54–55, 76–77.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień dziedziny życia, które uregulowano w przytoczonym tekście źródłowym.
2. Porównaj *Prawo XII tablic* z *Kodeksem Hammurabiego*.

ĆWICZENIA

1. Wymień główne rzymskie urzędy i ich funkcje.
2. Przedstaw strukturę rzymskiego społeczeństwa w okresie wczesnej republiki.
3. Opisz przebieg konfliktu między patrycjuszami a plebejuszami.
4. Republikę rzymską uznaje się za formę miasta-państwa. Porównaj rzymską *civitas* z grecką *polis*.

DLA ZAINTERESOWANYCH

W.I. Biezuńska-Małowist, *Kobiety antyku*, Warszawa 1993.

T. Łoposzko, *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*, Warszawa 1987.

A. Ziółkowski, *Dzieje Rzymu*, Poznań 2004.